

2. Ступарик Б. Українська національна школа: нова парадигма вартостей // Галичина. – 1998. – № 1. – С. 137–143.
3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985). – К., Либідь, 1992. – 196 с.

УДК 37.064.1 (048)

Побірченко Н.С.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНО ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Таке поняття як “періодизація” в нових українських тлумачних словниках відсутнє (Див. “Новий тлумачний словник української мови”. – К., 2003 та ін.). В “Педагогическом энциклопедическом словаре” (М., 2003) ми знаходимо цю дефініцію у такому словосполученні як “периодизация психического развития”. І тільки в тлумачному словнику С.І.Ожегова читаємо: “Периодизация – это деление на периоды” (Словарь русского языка. – М., 1973. – С.470).

Сучасні вітчизняні вчені також дотримуються думки, що таке поняття як “періодизація” існує і має свій зміст і структуру.

За визначенням історика В.С.Прокопчука, періодизація – це поділ на стадії, фази розвитку, часові відрізки, обмежені даними, які використовуються різними науками (Київська старовина. – 2003. – №3. – С.159).

На думку О.В.Сухомлинської, проблема періодизації розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання (Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К., 2003. – С.47).

О.В.Сухомлинська вважає, що питання періодизації постає в науці тоді, коли відбувається певна криза, коли відпадають і стають переконливими засади і аргументи, на яких вона базується. Це відбувається і тоді, коли відкривається і поповнюється дослідницьке коло, тобто розширюється джерельна база, відкривається низка “білих плям”, переглядаються усталені погляди і положення, тобто змінюється науковий дискурс.

Від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладається в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля (О.В.Сухомлинська, 2003). Особливо актуальною є ця проблема в гуманітарній сфері.

Так, широко послуговується періодизацією історична наука (Баженова Л.В., Касьянов Г., Костриця М.Ю., Прокопчук В.С., Тронько П.Т. та ін.).

Г.Касьянов у праці “Теорії нації та націоналізму” (1999) виділяє три етапи “національного відродження”.

В.С.Прокопчук розробив періодизацію розвитку краєзнавства Правобережної України, якою передбачено 10 періодів, починаючи з IX століття до початку XXI (Київська старовина. – 2003. – №3).

Питання періодизації в такій науці як історія педагогіки займає також важливе місце. Предмет історії педагогіки складається з поєднання досягнень громадянської історії і наукової педагогіки. Він полягає у вивченні багатовікової педагогічної думки і практики, які містять в собі духовні скарби і цінності. За глибоким переконанням О.В.Сухомлинської, розвиток педагогічної думки і розвиток школи, освіти, які традиційно розглядаються в історико-педагогічній науці майже як один процес – це різні напрями історико-педагогічної науки. Освітній простір знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні й ідеологічні процеси.

Що ж стосується педагогічної думки, то О.В.Сухомлинська вважає, що вона базується на інших засадах, які випливають з самої її природи, яку вчена розглядає як широке поняття духовної сфери, куди входять багато складових, серед яких філософія, релігія, ідеологія, мораль та етика і, безумовно, освіта, а також цілий ряд документів, що прямо не стосуються науки.

Особливу увагу О.В.Сухомлинська звертає на те, що педагогічна думка завжди – персоніфікована. На ній лежить відбиток особистості автора з його смаками, поглядами, віруваннями, переконаннями.

Отже, крім науково-педагогічних знань вона включає в себе ідеологію з відчутною опорою на національні цінності, різні форми історичної ментальності, тобто, що в педагогіці називають архетипами (О.В.Сухомлинська, 2003).

Виходячи з вищезазначеного, дозволимо собі дати визначення такого поняття як “періодизація педагогічної думки”. Ми вважаємо, що це систематизація й класифікація часових відрізків, розвитку фаз, характерних детермінант науково-педагогічного знання, що включає в себе духовну сферу, національну культуру, ідеї розвитку вітчизняної освіти.

В історико-педагогічній науці вже давно постала потреба нових підходів до періодизації української педагогічної думки. До цієї проблеми зверталися С.Сірополко, Я.Бурлака, Ю.Руденко, Н.Гупан. І все ж таки повну, цілісну, широко і глибоко обґрунтовану періодизацію педагогічної думки в Україні здійснила О.В.Сухомлинська.

Врахувавши динаміку змін парадигм педагогічної думки, відштовхуючись від культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів, вичленивши український культурний простір (“культурне ядро” в певних географічних межах), О.В.Сухомлинська виділила 6 періодів розвитку української педагогічної думки, а саме:

перший період – XI – XVI ст. (Педагогічна думка Княжої доби).

другий період – 1569 – сер. XVII ст. (Педагогіка в контексті слов’янського відродження).

третій період – друга пол. XVII – XVIII ст. (Педагогічна думка і школа Козацької доби).

четвертий період – XIX століття – 1905 р. (Становлення модерної педагогічної думки).

п’ятий період – 1905 – 1920 рр. (Педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу).

шостий період – 1920 – 1991 рр. (Українська педагогічна думка і школа за радянських часів).

Останній період О.В.Сухомлинська розділяє на 5 етапів:

I – 1920 – 1933 рр.: етап експериментування й новаторства.

II – 1933 – 1958 рр.: українська педагогіка як складова “російсько-радянської культури”.

III – 1958 – 1985 рр.: українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток.

IV – 1985 – 1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу.

V – з 1991 р.: розвиток педагогіки і школи в Українській державі.

У контексті даної періодизації особливий інтерес викликає четвертий період, який безпосередньо торкається предмета нашого дослідження – педагогічної і просвітницької діяльності українських Громад другої половини XIX – початку XX століття.

Як і будь-який розгляд сукупності факторів, норм і явищ викликає бажання у дослідника систематизувати й класифікувати їх, визначити певні часові відрізки, спільні ознаки, характерні для кожного етапу детермінанти, так і у нас виникла потреба здійснити періодизацію педагогічно-просвітницької діяльності українських Громад.

За періодизацією Ольги Василівни Сухомлинської, діяльність українських Громад припадає на четвертий період розвитку педагогічної думки, який охоплює все XIX століття і закінчується 1905 роком. Це дуже важливий період у розвитку української педагогічної

думки. Саме в XIX столітті відбувається створення української нації, в сучасному, модерному розумінні, а, отже, і сучасної модерної педагогічної думки. Цей період Ольга Василівна розглядає як культурницький, народницький етап.

Лібералізація соціального життя в Російській імперії, потяг до творчої діяльності, самоідентифікації української інтелігенції в середині XIX століття, підкріплена культурницькими й національно-визвольними процесами, що відбувалися в Європі, сприяли зародженню такого унікального явища як Громади, які ставили собі за мету формування національної свідомості й самосвідомості українського народу через просвітництво, поширення знань, освіти, навчання грамоти широких народних мас.

Засобами досягнення визначеної мети громадівці вважали організацію недільних шкіл з українською мовою викладання, етнографічні дослідження, поширення українського слова через друковані видання, створення українських підручників для народних шкіл, боротьбу за впровадження української мови в навчальні заклади, за створення національної школи, а в цьому контексті – розвиток змісту, форм і методів навчання дітей та дорослих.

Розвідки громадівців у галузі етнографії та літератури проводились в руслі загальних завдань діяльності і водночас складали окремий напрям педагогічних розвідок, суть якого полягала у визначенні ролі і значення народних традицій, вірувань, звичаїв, обрядів у вихованні української дитини, ролі батьків у родинному вихованні.

Сукупність видавничої (часописи), методичної (підручники, методики) діяльності громадівців була спрямована на поширення просвітницько-педагогічних ідей серед суспільного загалу, сприяла педагогізації свідомості широких кіл населення. Цей процес відзначався рухом від простих і примітивних форм до складніших і аргументованіших, від кількісних показників до якісних зрушень.

Наукова, публіцистична, етнологічна, художня, педагогічна, методична діяльність українських Громад середини XIX – початку XX ст. заклала основи національної педагогічної думки в Україні й послужила поштовхом для подальшого розвитку ідей національної освіти і школи.

Визначну роль у громадівському русі відіграли видатні педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия діяльність і виступи в пресі, творча спадщина були могутнім фактором для формування та розвитку національної ідеї, громадянського пробудження і оздоровлення суспільства.

Великий внесок у цю справу зробили такі видатні громадівські діячі, як Т.Шевченко, М.Старицький, П.Куліш, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М.Коцюбинський, М.Лисенко, М.Костомаров, В.Антонович, П.Житецький, О.Потебня, М.Драгоманов, О.Русов, С.Русова – десятки й десятки культурно-освітніх діячів другої половини XIX – початку XX століття, справжніх патріотів українства, членів українських Громад.

Громади проіснували в активній формі до 1907 року до того часу, коли були дозволені легальні громадські організації і почали утворюватися “Просвіти”, що стали продовженням діяльності Громад.

Різнобічна діяльність Громад протягом півстоліття залежала від суспільно-політичних умов та соціально-культурних чинників, що домінували в офіційній політиці царської Росії і взагалі в Європі. Самі ж учасники цього процесу, українська інтелігенція, присвятили своє життя створенню духовних цінностей в рамках національно-демократичних традицій, віддаючи перевагу певному виду діяльності в ті чи інші часи своєї роботи. З огляду на це педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад України (друга половина XIX – початок XX ст.) ми поділяємо на такі періоди:

Перший – становлення педагогічно-просвітницької діяльності українських Громад (60-ті роки).

Системний розгляд початку діяльності Громад в Україні дає можливість констатувати, що відміна кріпосного права в Російській імперії породила сподівання на поліпшення економічного і культурного життя в державі. З’явилась віра, що селянська реформа буде

першою в ряді необхідних реформ. Реформувалися фінансове право, армія, суд. У таких умовах цілком реальними були очікування демократичних трансформацій в шкільній справі.

У цей період Громади здійснили комплекс заходів, спрямованих на зміни в галузі культури та освіти: заснуються перші друковані органи: журнал “Основа” в Петербурзі, газета “Черниговский листок” в Чернігові; створюються недільні школи з українською мовою викладання, починають видаватись українські підручники, збирається етнографічний і фольклорний матеріал, здійснюються змагання за дозвіл впровадження української мови в народних школах, вперше запроваджується така нова форма організації просвітництва серед населення, як народні читання (публічні лекції). Видаються перші навчальні книги для українських дітей і дорослих – букварі, розробляється методика викладання окремих предметів, проходять апробацію в недільних школах перші україномовні підручники. За короткий проміжок часу створюються унікальні пам’ятки української національної культури, а саме: “Букварь Южнорусский” Т.Шевченка, “Грамматка” П.Куліша, “Українська абетка” М.Гатцука, “Домашня наука” К.Шейковського.

Другий період – піднесення науково-просвітницької діяльності українських Громад (70-ті роки).

Зі створенням у Києві Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства (1873-1876), який сконцентрував всі свідомі українські сили, розгортається дослідницька та видавнича діяльність з української етнографії, мови, літератури, мистецтва, соціально-економічне вивчення країни. Як результат, у світ виходять два томи “Научных записок” Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства, де всебічно розкривається історія України, розвиток її культури, мови, літератури, освіти.

Ми розглядаємо наукову роботу Відділу як перший крок до створення Української Академії Наук, що згуртувала видатних українських учених, літераторів, громадських діячів, які заклали підвалини широкої наукової роботи на теренах України.

У ці ж роки ведеться робота над створенням українського словника. Видається газета “Киевский Телеграф” (1875), часопис “Громада” (за кордоном, у Відні (Австрія) – гол.редактор М.Драгоманов), поширюються книжки українською мовою, що видавалися також у Відні та Львові, здійснюється видання “Кобзаря” Т.Шевченка у Празі (1876). Протягом 1872-1877 років у Петербурзі друкуються сім томів “Трудов етнографическо-статической экспедиции” П.Чубинського, побачили світ художні твори І.Нечуя-Левицького, М.Старицького, Ю.Федьковича тощо. З ініціативи і за участю громадівців у серпні 1874 року в Києві проводиться III Археологічний з’їзд, який справив велике враження на вчених з різних країн. На цьому з’їзді громадівці аргументовано заявили про себе як про наукову й організаційно спроможну силу, яка володіє великим інтелектуальним доробком і потенціалом.

Багатоаспектна й різнобічна наукова діяльність громадівців була припинена Емським указом 1876 року про заборону видавати і поширювати книжки і підручники українською мовою для дітей та дорослих. Але громадівці не опустили руки, а зосередили свою діяльність на створенні підручників, наукових і художніх творів, і їх зміст відповідав загальнопедагогічним установкам цієї організації, які визначаємо як культурницькі, антропологічні, загальнодемократичні.

Третій період – об’єднання науково-просвітницьких сил навколо громадівського журналу “Киевская старина” (80-ті роки).

У 1882 році Київська громада заснувала журнал “Киевская старина”, який упродовж багатьох років був об’єднавчим центром науково-просвітницької діяльності всіх Громад України. У різний час його очолювали видатні громадівці: Ф.Лебединцев (1882–1887), О.Лашкевич (1888–1892), Є.Кивлицький (1890–1892), В.Науменко (1893–1906). За роки існування часопису тут було надруковано велику кількість матеріалів з історії України, етнографії, освіти, культури тощо. Тільки з проблем освіти журнал надрукував понад двісті матеріалів.

У ці роки, крім видавничої діяльності, громадівці працюють над створенням українського словника і правопису (очолив цю роботу П.Житецький, а пізніше – В.Науменко). Вони піклуються про збереження і впорядкування могили Т.Шевченка в Каневі, видання “Кобзаря” в Петербурзі (1883). Громадівці також працюють над створенням підручників для української школи (“Хрестоматійний гурток”). Завдяки наполегливій праці П.Житецького, О.Потебні, Б.Грінченка, І.Нечуя-Левицького, К.Михальчука, М.Комарова, М.Левченка та ін. відбувається подальше становлення літературної української мови.

Четвертий період – консолідація громадівських сил у Всеукраїнську Організацію Громад (90-ті роки).

У кінці XIX століття розпочинається рух, спрямований на консолідацію всіх громадівських сил України, який вилився у створення Всеукраїнської Організації Громад, що об'єднала досить розпорошені, напівлегальні сили з 18 міст України, а саме: Ананіїва, Вінниці, Єлисаветграда, Житомира, Кам'янець, Катеринослава, Катеринодара, Києва, Лубен, Одеси, Полтави, Радивілова, Ромен, Севастополя, Сміли, Умані, Херсона, Чернігова, а також Москви та Петербурга. Приєдналися до неї також студентські гуртки та окремі українські діячі, що жили в різних віддалених населених пунктах України. Під егідою цієї організації з'являється літературне видавництво “Вік”, відкривається книгарня в Києві, організуються святкування Шевченкових свят та ювілеїв українських письменників, видатних українських діячів. Посилюється українофільська спрямованість журналу “Киевская старина”. Автори-громадівці О.Андрієвський, Д.Багалій, В.Доманицький, С.Єфремов, П.Житецький, О.Лазаревський, Ор.Левицький, Ф.Матушевський, К.Михальчук, В.Науменко та ін. у своїх статтях порушували різні аспекти освітніх і виховних проблем. Продовжується робота над українським словником, унормуванням української літературної мови, складанням українського правопису, відбуваються змагання за українську мову в народній школі. Відновлюються і набирають широкої популярності народні читання.

П'ятий період – посилення боротьби членів українських Громад за створення національної школи в Україні (1900 – 1907 р.).

У ці роки Громади розгортають активну діяльність за впровадження української мови в народній школі та офіційне утворення національної школи в Україні. Не маючи можливості виступати відкрито від імені Громад, українська інтелігенція у своїй просвітницькій діяльності активно використовувала земства, а також товариства грамотності різного спрямування, “Благодійне товариство створення загальнокорисних і дешевих книг” у Петербурзі, театральні товариства та інші громадські легальні організації. Від імені цих інституцій члени українських Громад розгортають широку кампанію за створення національної школи в Україні.

Вони продовжують свою роботу на теренах видавничої, просвітницької, етнографічної та наукової діяльності. Видають журнал “Киевская старина” (до 1906) та журнал “Україна” – (в 1907), публікують велику кількість навчально-методичної літератури (Б.Грінченко “Українська граматка. До науки читання й писання” (1907); О.Комаров “Арифметичний або шотний задачник” (1906), “Арифметика або шотниця задля самоосвіти. Цілі числа” (1908); С.Лотоцький (О.Білоусенко) “Вінок. Буквар” (1905); Т.Лубенець “Арифметические задачи. Пособие при обучении арифметике в воскресных школах и вечерних классах для взрослых” (1901), “Письменные самостоятельные работы в начальной школе. Пособие при преподавании грамматики. 3-й год” (1904) та інші).

Відповідно до визначеної мети своєї діяльності – формування національної свідомості й самосвідомості українського народу, пробудження його національної гідності через прилучення до здобутків насамперед української, а потім і світової культури шляхом навчання грамоти, рідної мови, читання, математики, історії, народної культури, прилучення до книги, театру, красного письменства – українські Громади в процесі свого існування виробили основні напрями педагогічної й просвітницької діяльності, а саме:

а) освітня діяльність як складова українського культурного процесу, що визначилась у конкретній роботі створених громадівцями недільних шкіл, щоденної школи, педагогічної

школи, у виданні українських підручників для народних шкіл. Завдяки цьому напряду вперше відбулося виокремлення української мови як основи культурного процесу;

б) видавнича діяльність Громад, спрямована на формування національної свідомості українського народу, підпорядкована культурно-просвітницькій і освітній діяльності;

в) наукова діяльність у формі етнографічних досліджень, яка виявляла історико-культурні засади розвитку духовності українського народу. Вони істотно збагатили педагогічну думку, представили українські народні традиції як суттєву частину народної педагогіки. В такому ж контексті громадивці розглянули образ дитинства, спираючись при цьому на романтизовану народну мораль, народні уявлення й вірування, народну творчість, маючи на меті формування молодого покоління у національному дусі.

Підводячи певний підсумок змісту педагогічної й науково-просвітницької діяльності українських Громад другої половини XIX – початку XX століття, ми дійшли висновку, що кожний період громадівського руху мав відповідні засади своєї діяльності, а саме: культурницькі; науково-антропологічні; популяризаторські (видавничі); просвітницькі; освітні.

Таким чином, в узагальненому вигляді періодизація діяльності українських Громад другої половини XIX – початку XX ст. може бути зведена до такої схеми:

I період – 60-ті роки XIX ст.: становлення педагогічно-просвітницької діяльності українських Громад (культурницька робота), недільні школи, видавнича діяльність, підручникотворення, народні читання, змагання за українську мову в школі як мову викладання;

II період – 70-ті роки XIX ст.: піднесення наукової діяльності (Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в Києві (1873-1876), видання творів з української етнографії, мови, літератури, мистецтва, створення підручників для народних шкіл;

III період – 80-ті роки XIX ст.: об'єднання науково-просвітницьких сил навколо громадівського журналу “Киевская старина”; становлення і розвиток української літературної мови, створення української азбуки та граматики, підручників для українських шкіл, видавнича діяльність;

IV період – 90-ті роки XIX ст.: консолідація громадівських сил у Всеукраїнську Організацію Громад; створення українського словника, унормування української літературної мови, боротьба за українську мову в народній школі, популяризація національного виховання через власні друковані видання;

V період – 1900-1907 роки: змагання членів українських Громад за національну школу.

Зрозуміло, що цей поділ досить умовний, тому що всі види і форми педагогічної і науково-просвітницької діяльності Громад тісно взаємопов'язані між собою, і кожен період включав у себе всі перелічені види діяльності, при цьому визначальною ставала одна з вищеназваних.

УДК 37.011

Сметанський М.І.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ВИХОВАННЯ

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки існує декілька концепцій виховання. В їх основі лежать різні уявлення про природу людини, які безпосередньо впливають на зміст і методи виховання дітей. Так у європейській культурній традиції сформувалися такі погляди на природу дитини: